

THEOLOGIA BIBLICA

Kovács Kristián*

Krakkó

קהלת – egy létező személy, vagy csak egy kód?

A **קהל** névszó főleg csak a késői héberben gyakori, a többi sémi nyelvben is csak elvétve található meg. Nyelvi párhuzamai az arámi *qehala*, a szír *qabla*. A déli sémi nyelvekben ismert a délarab *qhl/qhlt*. E kifejezések jelentés-tartalma: *gyülekezet, nép, tömeg, tanács* stb. Ami a névszó sémi etimológiáját illeti, két hipotézis ismert. 1. *qal*: ez azért valószínűtlen, mert a **קול** ige-*gyök* ismeretlen a héberben, és a Gesenius által javasolt asszír *ku'ulu* (*gyülekezni, összegyűlni*) ismert ugyan, de értelme nem egyezik meg a héber **קהל**-ével. 2. **קול** névszó, amely etimológiailag nem egyeztethető össze a **קהל**-lal.¹ A kutatók közül James Barr érvel erőteljesen a **קול** és a **קהל** szemantikai hasonlósága mellett. Szerinte a **קהל** ige-*gyök* *nif'al*ban és *hif'il*ben ragozott alakja a legegységesebb érv a két kifejezés közötti kapcsolatra.² A sémi nyelveken belül a *paharu* (*gyülekezni, összegyűlni*) a **קהל** szemantikai párhuzama, amelynek arámi névszói megfelelője a *pubru* (*gyülekezés, tanács*), valamint az ugariti *phr*³ (*gyülekezés, összesség*, amely az istenek gyülekezetére is vonatkozik: *phr 3lm, phr kkbm*). Az összes sémi nyelvben, ahol a *phr* ismert, ott szoros összefüggésben áll a mennyei csoportosulásokkal, az istennel, a csilla-

* Kovács Kristián (Rozsnyó, 1982) a prágai Károly Egyetem Protestáns Hittudományi Karán végezte teológiai tanulmányait (2000–2008). 2005 októberétől 2006 szeptemberéig Erasmus kutatói ösztöndíjas volt a németországi Kielben, a Christian Albrecht Egyetem Evangélikus Teológiai Fakultásán, 2007 októbere és 2008 júniusa között pedig CEEPUS kutatói ösztöndíjas a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán, és ugyanitt volt doktoranduszhallgató ösztöndíjas szakirányon (2009–2012). 2016 októberétől 2018 szeptemberéig a Greifswaldi Ernst Moritz Arndt Egyetemen ösztöndíjasként véglegesítette doktori értekezését.

¹ Fabry, Heinz-Joseph: **קהל**. In: Botterweck, G. Johannes – Ringgren, Helmer – Fabry, Heinz-Josef: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Band VI. W. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln 1989, 1204–1206. (A továbbiakban *TbWAT*, VI.)

² Barr, James: *Biblexegese und moderne Semantik: Theologische und linguistische Methode in der Bibeldwissenschaft*. Chr. Kaiser Verlag München, München 1965, 123–124.

³ Del Olmo Lete, Gregorio – Sanmartín, Joaquín: *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alfabetic Tradition*. Part One: [‘(a/i/u)–k] and Part Two: [l–z]. Translated by Wilfred G. E. Watson. Handbook of Oriental Studies, Section One, The Near and Middle East. Volume 67. Brill, Leiden–Boston 2003, 669–670.

gokkal stb., ennek pedig egy földi leképeződése is létezik, a társadalom (például Zsolt 89,6; Péld 21,16).⁴ Mindazonáltal a קהל névszó korai keletkezését erősíti, hogy többes számú alakja nem ismert, ehelyett a מקהלים (Zsolt 26,12), illetve a מקהלת (Zsolt 68,27) csak többes számban előforduló alakokat használja. Ismert még a קהל-lal szinoním קהלה, amely csak a késői iratokban fordul elő elvéve (Dt 33,4; JSirá 7,7; Neh 5,7).⁵

Az Ószövetségben a קהל és derivátumai összesen 176-szor (Hans-Peter Müller szerint 173-szor) fordulnak elő. Igei formában csak nif'al (19-szer) és hif'il (20-szor) formában ismert. A קהל névszóként 122-szer (Müller szerint 134-szer) fordul elő, a קהלה 2-szer (Dt 33,4; Neh 5,7), a מקהל szintén 2-szer (Zsolt 26,12; 68,27); ezek mellett pedig még két helységnév is tartalmazza a קהל gyököt: קהלתה (Num 33,25.26) és מקהלת (Num 33,22.23). A számunkra érdekes קהלת névszói derivátum csak Qohelet könyvében található meg: 1,1.2.12; 7,27; 12,8.9.10. Ami a gyök és derivátumainak ószövetségi előfordulását illeti, igei alakban a Pentateukhoszban 16-szor, a krónikás történeti művében 12-szer olvasható, a többi iratban pedig elvéve fordul elő. Névszói alakja gyakori a Pentateukhoszban, a krónikás történeti művében, valamint Ezékielnél és a Zsoltárok könyvében. A számunkra érdekes bölcsességi irodalmi iratokban igei alakban csupán a Jób 11,10-ben olvasható, névszói alakban pedig a következő helyeken: Jób 30,28; Péld 5,14; 21,16; 26,26. A קהל jogi aspektusa a királyság idejében alakulhatott ki a törvényalkotás grémiumaként (Péld 5,14; 26,26; Jer 26,9; Ez 16,40; 23,46f., Jób 11,10).⁶

A קהל névszó kizárólag csak emberek csoportjára vonatkoztatható az Ószövetségben; állatok, illetve más élőlények, esetleg élettelen tárgyak csoportosulására nem alkalmazható. Szemantikai fejlődése során az ószövetségi ekleziológia egyik meghatározó elemévé vált. A קהל ószövetségi szinonimái az עדה és עם. A קהל-nak számos constructus vonzata van az ószövetségi elbeszélésekben (... הגולה, רפאים, קדשים, ישראל), viszont igei vonzata nem állandósult; együtt fordul elő számos igével (... ברא, ברך, דרש, ידע, עמד, בוא, עמד) de mindezen igei kap-

⁴ Fabry, Heinz Joseph: *i. m.* 1207–1208.

⁵ Müller, Hans-Peter: קהל. In: Jenni Ernst – Westermann (Hrsg.): *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. Band II. Claus. Chr. Kaiser – Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 1984, 609–610.

⁶ Fabry, Heinz Joseph: *i. m.* 1208–1222. Müller, Hans-Peter: קהל, 609–619. Köhler, Ludwig – Baumgartner, Walter: *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament*. Neu bearbeitet von Baumgartner, W. – Stamm, J. J. – Hartmann, B. Band 2/2. Brill Academic Pub., Leiden–Boston 1997, 1008–1010. Lisowsky, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1968, 1243–1244. Gesenius, Wilhelm: *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. Herausgegeben von Herbert Donner. Mitarbeit: Johannes Renz. 18. Auflage. Gesamtausgabe. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg 2013, 1154–1155.

csolatok csak egyszer-egyszer fordulnak elő. Az a közeg, ahol Izráel mint קהל szerepel, az vagy a korai Izráel mint hadsereg (a deuteronomiumi történeti mű elbeszéléseiben, Ezékiel könyvében), vagy a késői Izráel mint kultikus gyülekezet (a krónikás történeti művének elbeszéléseiben, a papi iratban), s így a קהל mindeképpen minőséget jelöl, amely mennyiségi jelzővel is pontosítható, például: גדל. Az Ezsd 2,64-ben és a Neh 7,66-ban pedig a קהל Izráel népét mint etnikumot jelenti.⁷

A קהלת névszói formával és titulussal kapcsolatban az a kérdés merült fel, hogy létezhetett-e Izráelben egy úgynevezett bölcsességi קהל, amelyet például a JSirá 15,5 is megemlít. Mert a Qoh 12,8 és a Qoh 7,27 ebből az irányból is értelmezhető lenne.⁸

Mivel jelen tanulmányunk tárgyát a קהל bölcsességirodalmi szóhasználatának vetületei képezik, így a következőkben a Példabeszédek, illetve a Jób könyvében előforduló קהל specifikumára szeretnénk fordítani a figyelmet, s az ezekből nyert képet majd a Qohelet könyvének névadójával összehasonlítani.

A קהלת névszó csak 7-szer fordul elő Qohelet könyvében, mindezen előfordulásokból 5-ször a könyv keretét alkotó bevezető (1,1 – könyvfelirat; 1,2 – mottóvers), illetve lezáró (12,8 – keretvers; 12,9–14 – epilógus) részekben. Ezenkívül a királytravesztia bevezetőmondatában (1,12), valamint a 7,27-ben. Már magát az előfordulást és az előfordulások helyeit tekintve is nyilvánvaló, hogy a קהלת⁹ nem kifejezetten szerves része a könyvnek, s ezenkívül még különbséget kell tennünk a קהלת (1,1.2.12; 7,27; 12,9.10) és a הקהלת (12,8) megnevezések között is. A könyvben előforduló alakokat a következőkben az előfordulásuk sorrendjében vesszük közelebről szemügyre.

A Qoh 1,1 felirata ugyanolyan problémát okoz a kutatásnak, mint akármelyik más ószövetségi könyvnek a felirata, főleg a prófétai könyvek gyűjteményében (vö. Én 1,1; Ézs 1,1; Jer 1,1; Hós 1,1; Jóel 1,1; Ám 1,1; Jón 1,1; Mik 1,1 stb.). Klaus Koch a prófétai iratok feliratait egymás mellé helyezve és őket formai és tartalmi

⁷ Hossfeld, Frank Lothar – Kindl, Eva Martina: קהל. In: Botterweck, G. Johannes – Fabry, Heinz-Josef et al. (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Band VI. Verlag W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1989, 1210–1219.

⁸ Müller, Hans-Peter: קהל, 613. Köhler, Ludwig – Baumgartner, Walter: *i. m.* 1010.

⁹ Detlef Dieckmann retorikai szempontból vizsgálta azokat a verseket, amelyekben a קהלת titulus előfordul, és egyes szám 3. személyben esik róla szó (kivétel a Qoh 1,12), és vizsgálatában koncentrikus felépítést vél felfedezni a Qoh 1,1.2; 7,27; 12,8.9 szakaszok között, amely szerinte a könyv felépítésében is fontos szerepet játszik. Dieckmann, Detlef: „*Worte des Weisen sind wie Stacheln*“ (Kob 12,11). *Eine rezeptionsorientierte Studie zu Kob 1–2 zum Lexem דבר im Buch Kabelet*. Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments 103. Theologischer Verlag, Zürich – AZ Druck und Datentechnik GmbH, Kempten 2012, 89.

szempontból összevetve a következő eredményre jut: a meglévő feliratok (egy-egy könyvek esetében több feliratot is találunk) négy nagyobb csoportba sorolhatók mondattani és szókészleteti paramétereik alapján: 1. az író tárja olvasója elé mint saját szavait (דבר/דברי), amelyeket isteni ihletre vezet vissza (Ám 1,1; Ézs 2,1; Jer 1,1–3); 2. a feliratok többsége pedig úgy mutatja be az iratot, mint amelyik JHWH szavait közli prófétája által; 3. a könyv látás (חזה) formájában közvetített üzenet a profétához (Ézs 1,1; Náh 1,1; Abd 1,1); 4. az isteni üzenet „teherként” (משא) nehezedik a prófétára, akinek ezt kell közölnie a címzettekkel (Nah 1,1; Hab 1,1; Mal 1,1).¹⁰

A Qohelet könyvének felirata azonban a többi felirat közül a Példabeszédek könyvének feliratával mutatja a legtöbb hasonlóságot. Az eltérések a személyt (שלמה/קהלת), a műfajt (משלי/דברי) és a társadalmi rangot (מלך) illetően érthetőek, a helymeghatározás pedig a különböző kéziratokból javítható.

A דברי főnévvel kapcsolatban Choon-Leong Seow azt jegyzi meg kommentárjában, hogy ez az állandósult kifejezésmód a különböző stílusú és tartalmú antológiák általánosan bevett bevezető formulája. Bölcsességirodalmi és himnikus művekben mindig vagy a szerzőre, vagy az irat ihletőjére utal. Az ókori közéleti hagyományban pedig az egyiptomi irodalommal mutatja a legnagyobb hasonlóságot.¹¹

Johnny E. Miles felveti annak a lehetőségét, hogy a Péld 1,1-ben a משלי שלמה szójáték, mindemellett a משל igeigeköt nem bölcsességirodalmi kategóriaként tárgyalja, hanem hatalomtechnikaként, s ennek alapján a Péld 1 prológusában ugyanilyen szójátéknak tekinti a שכל/בין, שכל/בין kifejezéseket.¹² A Péld 1,1 esetében a kritikai apparátus a Qoh 1,12-re hivatkozik, hogy az lenne a helyes verzió (מלך על-ישראל), a Qoh 1,1 pedig a מלך על-ישראל בירושלם-ra javítandó a LXX alapján.¹³

Ha a Példabeszédek és Qohelet könyvét egymáshoz illesztjük, vagy esetleg még az Énekek énekével is kiegészítjük, akkor Qohelet könyve is egy részt alkotna a gyűjtemény többi részével együtt. Ezeket a rövidebb könyveket pedig jól el lehet különíteni egymástól a feliratok alapján (például Péld 1,1; 10,1; 22,17; 24,23;

¹⁰ Koch, Klaus: *Die Propheten I. Assyrische Zeit*. Kohlhammer-Urban-Taschenbücher 280. 3., vollständig überarbeitete Auflage. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln 1995, 26–29.

¹¹ Seow, Choon-Leong: *Ecclesiastes: A New Translation with Introduction and Commentary*. The Anchor Yale Bible. Yale University Press, New Haven–London 1997, 95.

¹² Miles, Johnny E.: *Wise King-Royal Fool: Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 399. T&T Clark International, London 2004, 31–40.

¹³ Reinert, Andreas: *Die Salomofiktion. Studien zu Struktur und Komposition des Qoheletbuches*. Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 126. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2010, 36.

25,1; 30,1; 31,1; Qoh 1,1; Én 1,1),¹⁴ valamint számos tematikai összefüggés, illetve reflexió található a gyűjtemény részei között.¹⁵

Qohelet könyvének felirata megfelel az ókori keleti szokásnak, ahol is a tudás és a hatalom szoros összefüggésben állt egymással. Fontos megjegyeznünk, hogy a קהלת mint név vagy titulus nem egy bemutatkozás során hangzik el (egyes szám első személy), hanem általánosan. A hivatali titulus (מלך)¹⁶ csak a könyv első két

¹⁴ A Példabeszédek könyvének kutatásán belül nincs teljes konszenzus azt illetően, hogy a Péld 22,17-et és 23,24-et tekinthetjük-e egy kisebb alegység feliratának. Alex Luc szerint azért nem, mert a könyv szerkesztője öt egységből álló könyvet tervezett összeállítani a Tóra mintájára, és ezért a további két potenciális felirat nem tekinthető feliratnak. Andreas Scherer a Péld 10,1a-t mindenképpen redakcionális elemnek tekinti, akárcsak a könyv további öt feliratát, amelyek a Példabeszédek végső redakciójával állhatnak kapcsolatban. Előképe pedig a már meglévő Péld 1,1 felirata lehetett, mindemellett megjegyzi, hogy a további gyűjtemények sem állhattak felirat nélkül, csupán csak módosultak. Arndt Meinhold azzal érvel kommentárjában, hogy a Péld 10,1; 25,1 felirata csak az adott kisebb gyűjteményekre vonatkozik, emellett azonban a Péld 1,1-ben azért ad meg a szerkesztő több személyes adatot Salamonról, mert ez a felirat nemcsak ennek az egységnek, hanem az egész könyv kompozíciójának a felirata. A kutatáson belül a magyarázók szinte tényként kezelik a Péld 1,1–6-ot, mint amely a gyűjtemény felirata és bevezetése. Ezzel szemben Hermann Spieckermann okkal jegyzi meg, hogy a Qoh 1,1–11 nem tárgyalható a könyv bevezetéseként a hagyományos bölcsességirodalmi művek között, mert hiányzik belőle a hagyományos szókészlet (vö. Péld 1,1–9; JSirá 1). Luc, Alex: *The Titles and Structure of Proverbs*. In: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 112 (2000/2), 252–255. Scherer, Andreas: *Das Weisse Wort und seine Wirkung. Eine Untersuchung zur Komposition und Redaktion von Proverbia 10,1–22,16*. Wissenschaftliche Monographien zum Alten Testament 83. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1999, 64–65. Meinhold, Arndt: Meinhold, Arndt: *Die Sprüche. Teil 1. Kapitel 1–15*. Zürcher Bibelkommentare AT 16.1. Theologischer Verlag, Zürich 1991, 47., 162. Müller, Achim: *Proverbien 1–9. Der Weisheit neue Kleider*. Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 291. Walter de Gruyter GmbH and Co., Berlin 2000, 22–23. Sæbø, Magne: *Sprüche*. Das Alte Testament Deutsch. Band 16.1. 1. Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, 40. Plöger, Otto: *Sprüche Salomos (Proverbia)*. Biblischer Kommentar – Altes Testame XVIII. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1984, 8. Spieckermann, Hermann: *Die Prologe der Weisheitsbücher*. In: Kratz, Reinhard G. – Krüger, Thomas – Schmid, Konrad (Hrsg.): *Schriftauslegung in der Schrift. Festschrift für Odil Hannes Steck zu seinem 65. Geburtstag*. Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 300. Walter de Gruyter, Berlin–New York 2000, (291–303) 291–293.

¹⁵ Krüger, Thomas: *Kohelet (Prediger)*. Biblischer Kommentar – Altes Testamen. Band XIX. (Sonderband). Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2000, 51–52. Schwienhorst-Schönberger, Ludger: *Kohelet*. Herders Theologischer Kommentar zum AT. Herder Verlag, Freiburg am Breisgau 2004, 138–142.

¹⁶ A szakirodalom viszonylag ritkán hivatkozik Choon-Leong Seow tanulmányára a könyv feliratának (Qoh 1,1.12) mind ószövetségi, mind ókori keleti párhuzamait, illetve előképeit illetően, hogy tudniillik a מלך על-ישראל בירושלם titulus az Ószövetségben csak az északi királysággal kapcsolatban hangzik el (1Kir 14,13–14; 15,25; 16,29; 22,25; 2Kir 2,25). Ezzel szemben a júdeai királyok esetében ez a szófordulat sose hangzik el. Seow, Choon-Leong: Qohelet's

fejezetében fordul elő, s a továbbiakban az író már a **כֹּהֵן** titulust használja. Viszont a könyv keretét illetően nem szükséges feltétlenül egy redakcionális tevékenységre gondolnunk, hanem inkább arra, hogy az író fiktív személyként veszi igénybe Salamon személyét.¹⁷ Az a kérdés pedig, hogy a könyv felirata átesett-e egy bővítésen, vagy pedig egyenesen ebben a formájában került feliratként a könyv elejére, irreleváns, mivel nem lehet pontosan meghatározni.¹⁸ A **קהלת** névszó (apellatívum) önmagában nyelvtanilag, morfológiailag is érdekes, mivel a **קהל** ige-gyök nőnemű participiális suffixumot kap, ami ugyan nem egyedi az Ószövetségben,¹⁹ viszont a nőnemű suffixum nem férfi személynevekre, hanem családnevekre (Ezsd 2,55.57; Neh 7,57.59) vonatkozik.²⁰ Egy másik magyarázati lehetőség az lehet a nőnemű suffixum előfordulására, hogy a mű eredetileg arámi nyelven íródott, és a fordító az arámi status determinatus szóhoz illesztett **א**-jét, amely a héberben a jelzett szó előtt álló **ה**, a nőnemű suffixummal keverhette össze, és így keletkezett ez az alak.²¹

A Qoh 1,2-ben, amely a könyvének mottója, ismét találkozunk a **קהלת** névszóval. A 12,8-ban, amely az 1,2 majdnem szó szerinti megfelelője, szintén meg-

Autobiography. In: Beck, A. A. – Bartlet, A. H. – Raabe, P. R. – Franke, C. A. (eds.): *Fortunate the Eyes That See: Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of His Seventieth Birthday*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan–Cambridge, U. K. 1995, (275–287) 277. Koh, Yee Von: *Royal Autobiography in the Book of Qoheleth*. Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 369. Walter de Gruyter, Berlin–New York 2006, 28.

¹⁷ Krüger, Thomas: *Kohelet (Prediger)*, 51–52., 95–99. Willmes, Bernd: *Menschliches Schicksal und ironische Weisheitskritik im Koheletbuch: Kohelets Ironie und die Grenzen der Exegese*. Biblisch-theologische Studien 39. Neukirchener Verlag, Neukirchen 2000, 80–82. Vö. Hengel, Martin: *Judentum und Hellenismus: Studien zu ihrer Begegnung unter bes. Berücks. Palästinas bis zur Mitte d. 2. Jh.s v. Chr.* Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament. 3. Auflage. J. B. C. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1988.

¹⁸ Reinert, Andreas: *Die Salomofiktion*, 37. Ezzel szemben Aare Lauha és Otto Kaiser szerint csak a **דברי קהלת** alkotta a könyv eredeti feliratát, a többi a R¹ redaktor munkája. Lauha, Aare: *Kohelet*. Biblischer Kommentar – Altes Testament. Band XIX. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1978, 29. Kaiser, Otto: *Qoheleth*. In: Day, John – Gordon, Robert P. – Williamson H. G. M. (eds.): *Wisdom in ancient Israel: Essays in honour of J. A. Emerton*. University Press, Cambridge 1995, (83–93) 85. Vö. Backhaus, Franz Josef: *Der Weisheit letzter Schluss! Qoh 12,9–14 im Kontext von Traditionsgeschichte und beginnender Kanonisierung*. In: *Biblische Notizen* 72 (1994), (28–59) 40.

¹⁹ Krüger, Thomas: *Kohelet (Prediger)*, 97–99.

²⁰ Kamenetzky, Abraham Shalom: *Der Rätselname Koheleth*. In: *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 34 (1914), (225–228) 227. Michel, Diethelm: *Qohelet, Erträge der Forschung*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1988, 2.

²¹ Ullendorf, Edward: *The Meaning of קהלת*. In: *Vetus Testamentum* 12 (1962/2), 215. Michel, Diethelm. *i. m.* 3.

találjuk a קהלת névszót. Ez a két vers adja meg a könyv második belső keretét. Az eltéréseket megfigyelve legelőször a קהלת, illetve הקוהלת, valamint a 12,8-ban a második הבל הבלים superlatívusz²² hiánya tűnik fel. A Qoh 1,2-ben az első הבל הבלים-nél vitatott a הבל vokalizálása.²³ Friedrich Ellermeier vizsgálata szerint a הבל הבלים egytagú névszói mondat, ami csak egy bővebb szöveggörnyezeten belül értelmezhető, és ezenkívül csak lefordítani tudjuk. Ennek alapján ez a kijelentés talány, ami további kérdéseket vet fel.

Ez a névszói mondat mindenképpen valaminek a jellemzője, jelen esetben 1,2; 12,8) a הבל az,²⁴ amit a הבל הבלים közelebről kíván meghatározni. A כל abstractum a vanitas parafrázisokon belül mindössze csupán 5-ször fordul elő a Qohelet könyvében (1,14; 2,11; 2,17; 3,19); enyhén módosított formában pedig a 11,8-ban; valamint ha elfogadjuk a LXX módosítását, akkor a 9,2 lenne a hatodik előfordulás, leszámítva a könyv keretverseit.²⁵ Norbert Lohfink azt a megjegyzést fűzi a könyv keretverseihez, hogy az 1,2; 7,27; 12,8 versek mögött és a két epilógus (12,9–14) mögött ne magát a Qoheletet keressük, hanem inkább a könyv szerkesztőjét (Buchverfasser).²⁶ Az 1,2 és a 2,8 közötti szemantikai különbség abban rejlik, hogy az 1,2-ben a vanitas superlatívusra esik a hangsúly, a 12,8-ban pedig magára a (fiktív) szerzőre.²⁷

²² A kritikai apparátusból azonban megtudjuk, hogy a הבל הבלים előfordul a versio Syriacában, s így a Qoh 1,2 és a 2,8 között csupán a קהלת és a הקוהלת elem az, ami eltérést mutat a két mottóversben.

²³ Krüger, Thomas: *Kobelet (Prediger)*, 101–104., 361. Schwienhorst-Schönberger, Ludger: *Kobelet*, 142–148.

²⁴ A הבל formula Qohelet könyvében belül mintegy 18-szor fordul elő, ebből 8-szor valamelyik הבל-nek a vonzata (1,2.14; 2,11.17; 3,19; 7,15; 9,1; 12,8). A הבל tárgyalása során Norbert Lohfink a Y. Amir tanulmányára utalva hívja fel arra a figyelmet, hogy ebben az esetben is görög befolyást feltételezhetünk, mégpedig a τὸ πᾶν elképzelésével (das All// Ég és Föld; vö. Jer 10,16; 51,19; Ézs 44,24; Zsolt 8,7; 103,19). Mindezzel szemben azonban Norbert Lohfink a הבל antropológiai aspektusát tartja fontosabbnak a kozmológiai aspektusnál. Lohfink, Norbert: *Studien zu Kobelet*. Stuttgarter biblische Aufsatzbände 26. Verlag Katholisches Bibelwerk GmbH, Stuttgart 1998, 125–127., 140. Vö. Christianson, Eric S.: *A Time to Tell: Narrative Strategies in Ecclesiastes*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 280. Academic Press, Sheffield 1998, 88.

²⁵ Friedrich Ellermeier ezen vizsgálata alapján arra az álláspontra jut, hogy a Qoh 1,2; 12,8; 12,9–11 ugyanattól a kéztől származik, jelesül a QohR¹-től. Ellermeier, Friedrich: *Qobelet, Teil I. Abschnitt I. Untersuchungen zum Buche Qobelet*. Verlag Erwin Jungfer, Herzberg am Harz 1967, 96–103.

²⁶ Lohfink, Norbert: *i. m.* 13–14.

²⁷ Reinert, Andreas: *Die Salomofiktion*, 45–48.

A királytravesztia²⁸ bevezető mondatában (1,12) a bemutatkozásnál találkozunk ismét a קהלת tulajdonnévvel. Ez az egyes szám 1. személyében elhangzó bemutatkozás (אני קהלת) is erős összefüggést mutat mind a könyv feliratával, mind a tudomány számára ismert nyugat-sémi királyfeliratokkal.²⁹ Ezt az általános nyugat-sémi mintát Arno Poebel és Oswald Loretz korábbi kutatási eredményei alapján Choon-Leong Seow foglalta össze. Ugyanott megjegyzi, hogy ez a bemutatkozási forma vezeti be az adott király teljesítményének felsorolását, és ebbe a sorba illeszkedik be a királytravesztiában olvasható qoheleti fiktív önéletrajz is.³⁰ Számos magyarázó szerint a Qohelet könyvének feliratát (1,1) az 1,12-ből alkották meg utólagosan.³¹

A Qoh 7,27-ben a LXX javaslata alapján a masszoréták הקהלת-re és az אמרה egyes szám 3. személy nőnemet 3. személy hímnemre (אמר) javasolják módosítani, viszont a mondanivalót illetően sem az eredeti forma, sem a módosított változat nem változtatja meg, mert a szövegkörnyezetében kicsit idegenül hat, s így tekinthetjük olyan glosszának is, amelyet egy későbbi glosszátor³² helyezett bele a szövegbe. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy a könyv keretét, valamint a bevezető és lezáró részeit leszámítva a קהלת/קהלת tulajdonnév, illetve titulus sehol máshol nem fordul elő. A glosszátort az motiválhatta munkájában, hogy a Qoh

²⁸ A kutatáson belül több elnevezés és meghonosodott ezt illetően. Sokan királytravesztiának, de vannak, akik Salamon-fikciónak/-travesztiának (Salomofiktion/Fiction salomonienne) nevezik, esetleg Salomoni kísérletnek (Solomonic experiment), vagy például, mint Eric S. Christianson, Solomonic guise-nak. Mi végig a királytravesztia (Königsexperiment/royal fiction) megnevezést használjuk. Vö. Reinert, Andreas: *Die Salomofiktion*, 75. Frydrych, Tomáš: *Living under the Sun: Examination of Proverbs and Qoheleth*. Supplements to Vetus Testamentum, XC. Koninklijke Brill NV Leiden 2002, 70. Maussion, Marie: *Le mal, le bien et le jugement de Dieu dans le livre de Qohelet*. Orbis Biblicus et Orientalis 190. Editions Universitaires, Fribourg Suisse – Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2003, 26. Crenshaw, James L.: *Old Testament Wisdom: An Introduction*. John Knox Press, Atlanta 1981, 127. Dieckmann, Detlef: *i. m.* 110. Christianson, Eric S.: *i. m.* 128–129.

²⁹ Krüger, Thomas: *Kohelet (Prediger)*, 123–133. Willmes, Bernd: *i. m.* 80–82. Reinert, Andreas: *Die Salomofiktion*, 3–40. Lange, Armin: *Weisheit und Torheit bei Kohelet und in seiner Umwelt. Eine Untersuchung ihrer theologischen Implikationen*. Europäische Hochschulschriften, Reihe XXIII Theologie, Band 433. Verlag Peter Lang GmbH, Frankfurt an Main 1991, 101.

³⁰ Seow, Choon-Leong: *Qohelet's Autobiography*, 279–284. Seow, Choon-Leong: *Ecclesiastes*, 119. Vö. Loretz, Oswald: *Qohelet und der Alte Orient. Untersuchungen zu Stil und Theologischer Thematik des Buches Qohelet*. Verlag Herder KG Freiburg im Breisgau, Freiburg–Basel–Wien 1964, 62–63. Koh, Yee Von: *i. m.* 28.

³¹ Reinert, Andreas: *Die Salomofiktion*, 75.

³² Oswald Loretz a könyv szerkesztőjének (Qoh 1,1–11; 12,8–14) tulajdonítja ez a megjegyzést. Aarre Lauha pedig az R² redaktor munkáját sejtí a glossza mögött. Loretz, Oswald: *i. m.* 144. Lauha, Aarre: *i. m.* 142.

1,12–2,26-ban olvasható királytravesztián³³ kívül itt olvasható ismét egy összefüggő egyes szám 1. személyben elhangzó monológ. A קהלת הנעמ׳׳ alak pedig az enyhén nőkritikus passzus tompítására szolgálhat.³⁴ Ludger Schwienhorst-Schönberger idézi Ernst Wilhelm Hengstenberg 1859-es kommentárjából, hogy a קהלת című alakjában a „Frau Weisheit” kódolt változata.³⁵ Diethelm Michel csatlakozva a korábbi kutatók által javasolt változtatás mellett dönt, és a nőnemű forma használata által okozott probléma megoldásának egyszerűbb módját javasolja. Nézete szerint pusztán egy helytelen szóelválasztással van dolgunk, mégpedig ezzel: az אמרה/קהלת helyett אמרה/קהלת.³⁶

A könyv epilógusát illetően annyit szeretnénk megjegyezni bevezetés gyanánt, hogy nincs konszenzus abban a tekintetben, hogy Qohelet könyvének végül is hány epilógusa van, illetve hogy hol is kezdődik, és miként is tagozódik. Mi ahhoz a véleményhez csatlakozunk, hogy a könyvnek két epilógusa van: a 12,9–11 és a 12,12–14.³⁷ Első epilógusában (12,9–11)³⁸ találkozunk még a קהלת tulajdonnévvel, illetve titulussal, és a 12,9-ből értesülünk arról, hogy קהלת egy חכם,

³³ A kutatáson belül nincs egységes álláspont azt illetően, hogy hol is ér véget a királytravesztia, Diethelm Michel, Kurt Galling és Friedrich Ellermeyer alapján Bernd Willmes is a Qoh 1,12–2,11 passzusban látja a királytravesztia lényegi részét, bár Willmes magát a királytravesztia megfogalmazást sem tartja helytállónak. Hans-Peter Müller pedig a Qoh (1,1) 1,12–2,13 részekben, Norbert Lohfink szerint a Qoh 1,12–3,15 részekben látja a királytravesztia lényegi részét, ezzel szemben Alexander Fischer a Qoh 1,12–2,26 mellett érvel. Michel, Diethelm: *i. m.* 129–132. Vö. Willmes, Bernd: *i. m.* 92–101. Müller, Hans-Peter: *Travestien und geistige Landschaften. Zum Hintergrund einiger Motive bei Kohelet und im Hohenlied.* In: *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 109 (1997), (557–574) 557. Fischer, Alexander: *Beobachtungen zur Komposition von Kohelet 1,3–3,15**. In: *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 103 (1991), (72–86) 72., 83.

³⁴ Kamenetzky szerint viszont a Qoh 7,27-ben olvasható nőnemű alak az eredeti, és az alapján kell a Qoh 12,8-at módosítani. Kamenetzky, Abraham Shalom: *Der Rätselname Kōbeleth*, 63–64. Vö. Krüger, Thomas: *Kohelet (Prediger)*, 261–271.

³⁵ Schwienhorst-Schönberger, Ludger: „Bitterer als der Tod ist die Frau“ (Koh 7,26). Zur Argumentationsgang von Koh 7,25–29. In: Kiesow, K. – Meurer, Th. (Hrsg.): *Textarbeit. Studien zu Texten und ihrer Rezeption aus dem Alten Testament und der Umwelt Israels. Festschrift für Peter Weimar zur Vollendung seiner 60. Lebensjahres.* Alter Orient und Aletes Testamen 294 Ugarit Verlag, Münster 2003, (443–455) 450. A modern kutatástörténet rendhagyó magyarázati kísérleteit ld. Schoors, Antoon: *The Preacher Sought to Find Pleasing Words: A Study of the Language of Qoheleth.* Orientalia Lovaniensia Analecta. Uitgeverij Peeters, Departement Oriëntalistiek, Leuven 1992, 433–434.

³⁶ Michel, Diethelm: *i. m.* 4. Whitley, Charles F.: *Koheleth*, 69. Lohfink, Norbert: *i. m.* 33.

³⁷ A könyv epilógusának strukturális felosztásának eltéréseit ld. Reinert, Andreas: *Die Salomofiktion*, 40–45.

³⁸ Kurt Galling vizsgálata alapján a Qoh 1,2 és a Qoh 12,8 szorosan összetartozik az őket követő szakaszokkal, így a 12,8 a soron következő versekkel (12,9–11) együtt magyarázandó, ezzel a szakasszal pedig a 12,12–14 polemizál. Galling, Kurt: *Kohelet-Studien.* In: *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 50 (1932), (276–299) 279.

a 12,10 pedig azt tudatja velünk, hogy irodalmi tevékenységet is folytat. A magyarázók felhívják a figyelmet a Qohelet könyvének epilógusai és JSirák könyvének epilógusa közötti párhuzamokra. Például: a szerző és irodalmi tevékenysége (Qoh 12,9/JSirák 50,27); parainézis, tehát olvasóhoz intézett kérés (Qoh 12,12/JSirák 50,28); kitekintés a jövőbe (Qoh 12,14/JSirák 50,29), vö. Qoh 12,9–14//Péld 1,1–8. A formai hasonlóságokon kívül tartalmi és fogalmi hasonlóságokat is találunk a két könyv epilógusaiban, s ebből a magyarázók arra következtetnek, hogy az előttünk lévő leírás egy bevált epilógussablon alapján készülhetett. A Qohelet könyvének epilógusai megerősítik azt a tényt, hogy a מלך jelző, illetve titulus pusztán fikció. A könyv szerzője, esetleg összeállítója pedig az a קהלת lehet, akiről itt szó esik, vagy esetleg aki éppen mindezt leírta. Ezt támaszthatja alá a 12,10 beszámolója.³⁹

Lexikográfiai szempontból és a könyv feliratát, illetve epilógusát érintően itt egy jelentős aspektust kell még megtárgyalnunk, mégpedig a דבר/דברי névszók⁴⁰ qoheleti alkalmazását és súlyozását. Számunkra jelen összefüggésben egyedül a דברי többes számú status constructus alak fontos, ilyen alakok pedig a következő szövegrészekben fordulnak elő: Qoh 1,1; 9,17; 10,12.13; 12,10².11. Az előfordulások súlypontozása alapján egyértelműen kijelenthetjük, hogy a könyv felirata és a könyv első epilógusa a mérvadó, mivel csak ezekben találjuk meg mind a דברי névszói alakot, mind a קהלת titulust egy szövegösszefüggésben; és az első epilógus technikai jellegű leírásaiból következtethetjük ki, hogy milyen értelemben is kell olvasnunk a könyv feliratát, valamint az is, hogy mi a דבר és a משל közötti különbség.⁴¹

A könyvön belül az 1,2 és a 12,8 keretverseknek⁴² van még egy fontos aspektusuk, mégpedig az, hogy csak ezen a két helyen olvassuk a הבל הבלים הכל הבל vanitas-superlatívust (igaz, a 12,8-ban a kritikai apparátus javaslata alapján módosítjuk a szöveget). Mivel a הבל névszó, illetve a számos הבל formula a Qohelet könyvének egyik hangsúlyos eleme, a הבל formulákat megvizsgálva csak azt tud-

³⁹ Krüger, Thomas: *Kohelet (Prediger)*, 363–376. Schwienhorst-Schönberger, Ludger: *Kohelet*, 547.

⁴⁰ A דבר igeigyek mind igei, mind névszó formájában az egyik leggyakoribb héber lexémák közé tartozik, nincs ószövetségi kanonikus irat, amelyben nem fordulna elő. Ami a Qohelet könyvét illeti, igei formájában a דבר igeigyek csak pi' elgetözsben fordul elő (1,8.16; 2,15; 3,7; 7,21). Névszói értelmében pedig a következő helyeken található meg: 1,1.8.10; 5,1².2.6; 6,11; 7,8.21; 8,1.3.4.5; 9,16.17; 10,12.13.14.20(Q); 12,10².11.13. Mindemellett a דברה névszó, amely az egész Ószövetségben csak 5-ször fordul elő, a Qoheletben is megtalálható 3-szor: 3,18; 7,14; 8,2. Lisowsky, Gerhard: *i. m.* 337–355.

⁴¹ Vö. Schwienhorst-Schönberger, Ludger: *Kohelet*, 138–142., 542–549.

⁴² Aarre Lauha mind a Qoh 1,2-t, mind a Qoh 12,8-at az első epilógus szerzőjének, az R¹ redaktornak tulajdonítja. Lauha, Aarre: *i. m.* 216.

juk megerősíteni, hogy minden **הכל** vanitas-parafrázisnak komoly kompozíciós szerepe van. E parafrázisok esetében nyilvánvaló, hogy a két vanitas-superlatívus a Qohelet könyvének belső keretét adja, ami behatárolja a könyv lényegi részét, és az egész könyvön belül – a már említett vanitas-superlatívuson kívül – itt találkozunk a **הכל הכל** vonzattal, amely szintén többértelművé teszi a kijelentést.⁴³ A könyv végén található keretvers – nem véve figyelembe a kritikai apparátus javaslatát – érthetőbbé teszi a **הכל הכל** kijelentést, mégpedig azért, mert „mind az ember, mind pedig az, amit alkotott, mulandó és hiábavaló”.⁴⁴ Ezzel természetesen nem az életet tagadja a Qohelet, mint ahogy azt Qohelet király a 1,12–2,23-ban tette, hanem arra buzdít, hogy az ember élvezze az életet és javait, és ezen szempont alapján olvassa újra még egyszer a könyvet.⁴⁵

A Példbeszédék könyvében található három előfordulást (5,14; 21,16; 26,26) a következőkben vesszük közelebről szemügyre. A Péld 5,14 a Péld 5,7–14⁴⁶ szakasznak a lezáró verse, és az érdekessége, hogy az egész bölcsességirodalmi corpusban csak itt olvassuk a **קהל** és az **עדה** névszókat egy gondolatmeneten belül. A vers bővebb szöveggörnyezete egy parainézis az idegen asszonnyal szemben, az 5,12–14 pedig egy a beszélő szájába adott idézet. A **קהל** a 5,14-ben mint gyülekezet, közösség értendő, ami ebben az esetben egy profán közösségre értendő.⁴⁷ A Péld 21,16-nak a 21. fejezet a tágabb szöveggörnyezete, amely bölcsmondások gyűjteménye, és a versek mintegy 2/3-a ellentétes parallelizmus, amely a **רשעים** magatartásformáit ecseteli. A 21,16 egy érdekes mitológiai képet használ: **קהל רפאים** (LXX: συναγωγή γυγαντων) képét. Ezt a képet a bibliafordítók „az árnyak gyülekezete” szókapcsolattal adják vissza, amely egy közelebről meg nem határozott halál metaforájaként a 21,6-ra utal vissza. A 21,6 gondolati párhuzama szembeűnő a Qoh 7,27–29 mondanivalójával, mivel a Péld 21,6b-ben olvasható félmondat, a **הכל נדף מבקשי-מות** minden egyes kifejezése a Qohelet könyvének hangsúlyos theologumenonja.⁴⁸ Ezt a félmondatot a kommentárho-

⁴³ Nem világos, hogy pontosan mire is vonatkozik a **הכל הכל**, ugyanis vonatkozhat a „mindenségre”, a „világra”, az „egészre” vagy esetleg csak az egész „részeire”? Talán még azt sem lehet kizárni, hogy a Qohelet a saját könyvét is tarthatta „hiábavalónak”, bár ezt az álláspontot elég nehéz elképzelni. Krüger, Thomas: *Kohelet (Prediger)*, 101–104.

⁴⁴ Uo. 361.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Plöger, Otto: *i. m.* 55–57.

⁴⁷ Ezzel ellentétben Helmer Ringgren inkább egy kultikus közösségre gondol ezen a helyen, mivel a **קהל** és az **עדה** egy gondolatmeneten belül olvasható. Ringgren, Helmer – Zimmerli, Walther: *Sprüche/Prediger. Übersetzt und erklärt*. Altes Testament Deutsch 16/1. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1980, 29.

⁴⁸ A BHS kritikai apparátusa néhány szövegmódosítást javasol a LXX alapján. Ezeket a javaslatokat akár figyelembe vesszük, akár mellőzzük, a végeredmény minden esetben egyértelmű:

dalom a „váratlan, illetve korai halál” képével társítja, amely egy beteljesületlen életet zár le.⁴⁹

A Péld 26,26 szűkebb szöveggörnyezete a 26,20–28. A szakasz leggyakoribb kifejezései a שפת and לשון, amelyek a Példabeszédek könyvének alapszókincsébe tartoznak. A 26,26–28 ismételen szoros párhuzamban áll a Qohelet könyvével. A 26,26-ban olvassuk a vizsgálatunk tárgyát képező קהל névszót, amely ismételen egy profán közösségre utal, és itt az író minden valószínűség szerint a „nyilvánosság”-ot érti a קהל névszón. Viszont a 26,27 parafrázisa megtalálható a Qoh 10,8–9-ben. A versek szókészlete enyhén eltér egymástól, mivel a Qohelet itt a héber kifejezések helyett arámi jövevényszavakat is használ, de a bölcs mondasok lényege ugyanaz, gondolatmenetüket pedig a Péld 21,16-ból már ismert לשון-שקר szókapcsolattal zárja.⁵⁰

A Jób könyvében a קהל névszó csak a 30,28-ban olvasható. E vers szűkebb szöveggörnyezete a 30,24–31, amely műfaját tekintve az „egén panasza”. Jelen szöveggörnyezetben a קהל ismételen nem egy kultikus közeget jelöl, hanem inkább a „nyilvánosság”-ra utal.⁵¹ Igei alakban pedig csak a 11,10-ben olvassuk a קהל gyököt. A vers szűkebb szöveggörnyezete a 10,7–11, ahol is Isten kifürkészhetetlen lénye áll a gondolatmenet középpontjában. A 11,10-ben (vö. Ez 16,40; 23,46 skk.) található קהל alaknak egyértelmű a jogi aspektusa, igaz, itt Isten az, aki vádol és fogva tart, egybegyűjti a bírói testületet, és ítéletet is hoz. Jób itt mindenképpen vádlokként mutatja be saját magát.⁵²

Zárszóként szeretnénk szót ejteni a קהלת titulus megfejtésének kísérleteiről. Már korábban elhangzott, hogy a magyarázók zöme a héber, illetve arámi szóhasználatból, mégpedig a קהל-ből mint (vallási, katonai, profán) gyülekezetből vezeti le magyarázatát, viszont Charles F. Whitley hívta fel elsőként a figyelmet arra, hogy a Neh 5,7 és a Jób 11,10 alapján azt lehet feltételezni, hogy a קהל gyöknek egy jogi aspektusa is létezhetett, amelynek alapján a ריב igével szinonim megvádolni, (meg)ítélni, eldönteni jelentésárnyalatok is igazoltak. Ezek alapján a legtökéletesebben a kérdezni, mérlegelni, megítélni kifejezések írják körül a Qohelet működő-

a földi javak utáni hajsza és annak jutalma a korai halál. Ez a gondolati összefüggés állhatna akár a Qohelet könyvében is, mivel hasonló megfogalmazást itt is találunk, igaz, nem pontosan ugyanezt, mert a Qohelet szókészletéből hiányzik a לשון שקר szófordulat.

⁴⁹ Plöger, Otto: *i. m.* 245–247. Ringgren, Helmer – Zimmerli, Walther: *i. m.* 84.

⁵⁰ Plöger, Otto: *i. m.* 306–316. Ringgren, Helmer – Zimmerli, Walther: *i. m.* 103.

⁵¹ Weiser, Artur: *Das Buch Hiob*. Altes Testament Deutsch 13. 6. durchgesehene Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1974, 209–210.

⁵² Fohrer, Georg: *Das Buch Hiob*. Kommentar zum Alten Testament. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1967, 228. Weiser, Artur: *i. m.* 82–85.

désének mibenlétét, Charles F. Whitley pedig azt javasolja, hogy ebben az esetben a “The Sceptic” angol megfelelő használata indokolt.⁵³

Amennyiben ezt a megfejtési kísérletet fogadjuk el, akkor James Barr feltevése bizonyul igazolhatónak a קול és a קהל igegyökök szemantikai párhuzamait illetően, mivel mindkét igegyök a beszéddel, kijelentéssel (ítélet), felszólítással áll szoros gondolati párhuzamban.

Felhasznált irodalom

- Backhaus, Franz Josef: Der Weisheit letzter Schluss! Qoh 12,9–14 im Kontext von Traditionsgeschichte und beginnender Kanonisierung. In: *Biblische Notizen* 72 (1994), 28–59.
- Barr, James: *Biblexegese und moderne Semantik: Theologische und linguistische Methode in der Bibelwissenschaft*. Chr. Kaiser Verlag München, München 1965.
- Christianson, Eric S.: *A Time to Tell. Narrative Strategies in Ecclesiastes*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 280. Academic Press, Sheffield 1998.
- Crenshaw, James L.: *Old Testament Wisdom. An Introduction*. John Knox Press, Atlanta 1981.
- Del Olmo Lete, Gregorio – Sanmartín, Joaquín: *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*. Part One: [‘(a/i/u)–k] and Part Two: [l–z]. Translated by Wilfred G. E. Watson. Handbook of Oriental Studies, Section One, The Near and Middle East. Volume 67. Brill, Leiden–Boston 2003.
- Dieckmann, Detlef: „Worte des Weisen sind wie Stacheln“ (Kob 12,11). *Eine rezeptionsorientierte Studie zu Kob 1–2 zum Lexem קבל im Buch Kobolet*. Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments 103. Theologischer Verlag, Zürich – AZ Druck und Datentechnik GmbH, Kempten 2012.
- Ellermeier, Friedrich: *Qobelet, Teil I. Abschnitt I. Untersuchungen zum Buche Qobelet*. Verlag Erwin Jungfer, Herzberg am Harz 1967.
- Fabry, Heinz-Joseph: קהל. In: Botterweck, G. Johannes – Ringgren, Helmer – Fabry, Heinz-Josef: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Band VI. W. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln 1989, 1204–1206.
- Fischer, Alexander: Beobachtungen zur Komposition von Kohelet 1,3-3,15*. In: *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 103 (1991), 72–86.
- Fohrer, Georg: *Das Buch Hiob*. Kommentar zum Alten Testament. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1967.
- Frydrych, Tomáš: *Living under the Sun: Examination of Proverbs and Qobelet*. Supplements to Vetus Testamentum, XC. Koninklijke Brill NV Leiden 2002.

⁵³ Whitley, Charles F.: *Koheleth: His Language and Thought*. Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 148. Walter der Gruyter & Co., Berlin–New York 1979, 6. Michel, Diethelm: *i. m.* 7–8.

- Galling, Kurt: Kohelet-Studien. In: *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 50 (1932), 276–299.
- Gesenius, Wilhelm: *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. Herausgegeben von Herbert Donner. Mitarbeit: Johannes Renz. 18. Auflage. Gesamtausgabe. Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg 2013.
- Hengel, Martin: *Judentum und Hellenismus: Studien zu ihrer Begegnung unter bes. Berücks. Palästinas bis zur Mitte d. 2. Jh.s v. Chr.* Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament. 3. Auflage. J. B. C. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1988.
- Hossfeld, Frank Lothar – Kindl, Eva Martina: קהל. In: Botterweck, G. Johannes – Fabry, Heinz-Josef et al. (Hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*. Band VI. Verlag W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1989, 1210–1219.
- Müller, Hans-Peter: קהל. In: Jenni Ernst – Westermann (Hrsg.): *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. Band II. Claus. Chr. Kaiser – Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 1984, 609–610.
- Kaiser, Otto: Qoheleth. In: Day, John – Gordon, Robert P. – Williamson H. G. M. (eds.): *Wisdom in ancient Israel: Essays in honour of J. A. Emerton*. University Press, Cambridge 1995, 83–93.
- Kamenetzky, Abraham Shalom: Der Rätselname Koheleth. In: *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 34 (1914), 225–228.
- Koch, Klaus: *Die Profeten I. Assyrische Zeit*. Kohlhammer-Urban-Taschenbücher 280. 3., vollständig überarbeitete Auflage. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln 1995.
- Koh, Yee Von: *Royal Autobiography in the Book of Qoheleth*. Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 369. Walter de Gruyter, Berlin–New York 2006.
- Köhler, Ludwig – Baumgartner, Walter: *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament*. Neu bearbeitet von Baumgartner, W. – Stamm, J. J. – Hartmann, B. Band 2/2. Brill Academic Pub., Leiden–Boston 1997.
- Krüger, Thomas: *Kohelet (Prediger)*. Biblischer Kommentar – Altes Testamen. Band XIX. (Sonderband). Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2000.
- Lange, Armin: *Weisheit und Torheit bei Kohelet und in seiner Umwelt. Eine Untersuchung ihrer theologischen Implikationen*. Europäische Hochschulschriften, Reihe XXIII Theologie, Band 433. Verlag Peter Lang GmbH, Frankfurt an Main 1991.
- Lauha, Aare: *Kohelet*. Biblischer Kommentar – Altes Testament. Band XIX. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1978.
- Lisowsky, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1968.
- Lohfink, Norbert: *Studien zu Kohelet*. Stuttgarter biblische Aufsatzbände 26. Verlag Katholisches Bibelwerk GmbH, Stuttgart 1998.

- Loretz, Oswald: *Qobélet und der Alte Orient. Untersuchungen zu Stil und Theologischer Thematik des Buches Qobélet*. Verlag Herder KG Freiburg im Breisgau, Freiburg–Basel–Wien 1964.
- Luc, Alex: The Titles and Structure of Proverbs. In: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 112 (2000/2), 252–255.
- Maussion, Marie: *Le mal, le bien et le jugement de Dieu dans le livre de Qobélet*. Orbis Biblicus et Orientalis 190. Editions Universitaires, Fribourg Suisse – Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2003.
- Meinhold, Arndt: Meinhold, Arndt: *Die Sprüche. Teil 1. Kapitel 1–15*. Zürcher Bibelkommentare AT 16.1. Theologischer Verlag, Zürich 1991.
- Michel, Diethelm: *Qobélet, Erträge der Forschung*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1988.
- Miles, Johnny E.: *Wise King-Royal Fool: Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 399. T&T Clark International, London 2004.
- Müller, Achim: *Proverbien 1–9. Der Weisheit neue Kleider*. Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 291. Walter de Gruyter GmbH and Co., Berlin 2000.
- Müller, Hans-Peter: Travestien und geistige Landschaften. Zum Hintergrund einiger Motive bei Kohelet und im Hohenlied. In: *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 109 (1997), 557–574.
- Plöger, Otto: *Sprüche Salomos (Proverbia)*. Biblischer Kommentar – Altes Testame XVIII. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1984.
- Reinert, Andreas: *Die Salomofiktion. Studien zu Struktur und Komposition des Kobleletbuches*. Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 126. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 2010.
- Ringgren, Helmer – Zimmerli, Walther: *Sprüche/Prediger. Übersetzt und erklärt*. Altes Testament Deutsch 16/1. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1980
- Sæbø, Magne: *Sprüche*. Das Alte Testament Deutsch. Band 16.1. 1. Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011.
- Scherer, Andreas: *Das Weise Wort und seine Wirkung. Eine Untersuchung zur Komposition und Redaktion von Proverbia 10,1–22,16*. Wissenschaftliche Monographien zum Alten Testament 83. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1999.
- Schoors, Antoon: *The Preacher Sought to Find Pleasing Words: A Study of the Language of Qobeleth*. Orientalia Lovaniensia Analecta. Uitgeverij Peeters, Departement Oriëntalistiek, Leuven 1992, 433–434.
- Schwiehorst-Schönberger, Ludger: „Bitterer als der Tod ist die Frau“ (Koh 7,26). Zur Argumentationsgang von Koh 7,25–29. In: Kiesow, K. – Meurer, Th. (Hrsg.): *Textarbeit. Studien zu Texten und ihrer Rezeption aus dem Alten Testament und der Umwelt Israels*.

- Festschrift für Peter Weimar zur Vollendung seiner 60. Lebensjahres.* Alter Orient und Aletes Testamen 294 Ugarit Verlag, Münster 2003, 443–455.
- Schwienhorst-Schönberger, Ludger: *Kohelet.* Herders Theologischer Kommentar zum AT. Herder Verlag, Freiburg am Breisgau 2004.
- Seow, Choon-Leong: *Ecclesiastes: A New Translation with Introduction and Commentary.* The Anchor Yale Bible. Yale University Press, New Haven–London 1997.
- Seow, Choon-Leong: Qohelet's Autobiography. In.: Beck, A. A. – Bartlet, A. H. – Raabe, P. R. – Franke, C. A. (eds.): *Fortunate the Eyes That See: Essays in Honor of David Noel Freedman in Celebration of His Seventieth Birthday.* William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan–Cambridge, U. K. 1995, 275–287.
- Spieckermann, Hermann: Die Prologe der Weisheitsbücher. In: Kratz, Reinhard G. – Krüger, Thomas – Schmid, Konrad (Hrsg.): *Schriftauslegung in der Schrift. Festschrift für Odil Hannes Steck zu seinem 65. Geburtstag.* Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 300. Walter de Gruyter, Berlin–New York 2000, 291–303.
- Ullendorf, Edward: *The Meaning of קהלת.* In: *Vetus Testamentum* 12 (1962/2), 215.
- Weiser, Artur: *Das Buch Hiob.* Altes Testament Deutsch 13. 6. durchgesehene Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1974.
- Whitley, Charles F.: *Koheleth: His Language and Thought.* Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 148. Walter der Gruyter & Co., Berlin–New York 1979.
- Willmes, Bernd: *Menschliches Schicksal und ironische Weisheitskritik im Koheletbuch. Kohelets Ironie und die Grenzen der Exegese.* Biblisch-theologische Studien 39. Neukirchener Verlag, Neukirchen 2000.

* * *

The Book of Qohelet awakes curiosity in the reader already because of its title. In assigning a title to this book, modern translations of Qohelet follow the trace of the Old Greek of the LXX (Ecclesiastes, Der Prediger). It is striking, however, that the title Qohelet appears mostly in the framing chapters of the book, where it is enhanced with a few (fictitious) biographical notes. Beyond the framing sections, Qohelet appears only once more, where the commentators suggest to be considered a descriptive note (comment), probably a gloss. One of the main tasks of the Qohelet-commentators was and is to try to find a proper translation for the noun Qohelet. This article would also like to contribute to this discussion.

Keywords: Old Testament, Wisdom literature, Qohelet, Royal Travesty, curriculum.